

Izvorni znanstveni rad
UDK: 811.163.42'255:27.234:
003.349.1:003.349

Vuk-Tadija Barbarić, Ivana Eterović
**O UTJECAJU LEKCIONARA NA HRVATSKI
PROTESTANTSKI PRIJEVOD *NOVOGA ZAVJETA***

Prvi hrvatski cjeloviti prijevod Novoga zavjeta nastao je početkom druge polovice 16. stoljeća zahvaljujući djelatnosti hrvatskih protestanata Stipana Konzula i Antuna Dalmatina. Hrvatski su se protestanti pri njegovu prevođenju služili višestrukim predlošcima, među kojima se, kako doznajemo iz predgovora Primoža Trubara prvomu dijelu slovenskoga izdanja *Novoga testamenta*, spominje i hrvatska misna knjiga nedavno objavljena latinicom u Veneciji, što bi mogao biti *Lekcionar Bernardina Splićanina* (i to upravo njegovo drugo izdanje – *Zborovčičev lekcionar*). Ovisnost je hrvatskoga protestantskog prijevoda o starijim vernakularnim prijevodima prepoznata još krajem 19. stoljeća u radovima Augusta Leskiena i Milana Rešetara, što je potvrdio Ivan Polović usporedbom *Evandjelja po Mateju* iz toga izdanja s *Bernardinovim lekcionarom* i hrvatskim staroslavenskim prijevodom. Unatoč tomu još uvijek ne postoji usmjereno istraživanje koje bi nastojalo utvrditi kolikih su doista razmjera ti utjecaji, stoga ovdje nastavljamo gdje su prethodna istraživanja stala iznoseći nove spoznaje o utjecaju lekcionara na hrvatski protestantski prijevod Novoga zavjeta.

Ključne riječi: hrvatski prijevod, 16. stoljeće, reformacija, *Novi zavjet*, *Lekcionar Bernardina Splićanina*

1. Uvod

Prvi hrvatski cjeloviti prijevod Novoga zavjeta nastao je početkom druge polovice 16. stoljeća zahvaljujući u prvome redu djelatnosti hrvatskih protestanata Stipana Konzula i Antuna Dalmatina. Stipan Konzul počinje prevoditi Novi zavjet krajem 1557. na poticaj Primoža Trubara, kojega je pak na prevođenje Biblije na slovenski i hrvatski jezik potaknuo 1555. Petar Pavao Vergerije; Antun Dalmatin pridružuje mu se 1560., a potom i ostali suradnici (Jembrih 2007b: 17–34, 180).¹ Hrvatski prijevod objavljen je godine 1562./1563. dvama pismima:

¹ Juraj Cvečić preveo je u suradnji s Konzulom poslanice Rimljanima, Korinćanima i Galaćanima, koje su uz njih pregledali Matija Živčić, Ivan Fabijanić i Franjo Hlej, dok je poslanice Efežanima, Filipljanima, Kološanima, Solunjanima, Timoteju, Titu i Filomenu, a tako i poslanice Jakova, Petra, Ivana i Jude te Otkrivenje Ivanovo preveo samostalno. U prevođenju

glagoljicom i ćirilicom. Prvi dio obaju izdanja sadrži sva četiri evanđelja i Djela apostolska, a drugi dvadeset i jednu apostolsku poslanicu te Otkrivenje Ivanovo. Na početku prvoga dijela glagoljičkoga izdanja nalaze se još njemački predgovor Primoža Trubara i hrvatski predgovor Stipana Konzula i Antuna Dalmatina, dok na početku prvoga dijela ćirilčkoga izdanja dolazi njemačka posveta/predgovor Primoža Trubara, Antuna Dalmatina i Stipana Konzula, hrvatski prijevod istoga predgovora Antuna Dalmatina i Stipana Konzula te njihov hrvatski predgovor istoga sadržaja kao u glagoljičkome izdanju. Riječ je o najopsežnijem djelu hrvatske protestantske tiskare u Urachu, koje je tiskano i u danas veoma visokoj nakladi od 2000 (prvi dio glagoljičkoga izdanja), odnosno 1000 primjeraka (drugi dio glagoljičkoga i oba dijela ćirilčkoga izdanja) (Bučar – Fancev 1938: 65–81).

2. Protestanti o predlošcima prvom hrvatskom cjelovitom prijevodu Novoga zavjeta

U njemačkome predgovoru prvomu dijelu glagoljičkoga izdanja *Novoga testamenta* Primož Trubar govori o Bibliji u Slovenaca, Hrvata, Dalmatinaca, Bosanaca, Srba i Bugara, navodeći da su prvi dočekali njezin prvi prijevod tijekom zadnjih desetak godina, dok ostali još uvijek nemaju cjelovitu Bibliju na svojem jeziku, koji se bilježi dvama pismima – glagoljicom i ćirilicom (NT1: 20). Umjesto toga služe se liturgijskim knjigama (misalima, brevijarima i molitvenicima) koje su „napisane prije mnogo godina i tako su nejasne i nerazumljive, ispremiješane u prijevodu s mnogim latinskim riječima, da čak ni sami svećenici ne razumiju mnoge riječi u nedjeljnim Evanđeljima.“² (NT1: 20) Zato su se poduhvatili prevođenja Biblije na hrvatski jezik, služeći se pritom višestrukim predlošcima: imali su pred sobom „istodobno više od jednog latinskog, njemačkog i talijanskog prijevoda Biblije (a zbog mnogih starih slavenskih riječi i češki)“, no najviše su slijedili Erazmov i Lutherov prijevod (NT1: 24).

U hrvatskome predgovoru prvomu dijelu glagoljičkoga izdanja *Novoga testamenta* Antun Dalmatin i Stipan Konzul također se osvrću na nepostojanje Biblije na hrvatskome jeziku, izuzev u obliku isječaka koji su sastavnim dijelom

i korekturi pomagali su još Juraj Juričić i Matija Pomazanić. O glavnim prevoditeljima i njihovim najvažnijim suradnicima v. više u Bučar 1910: 107–124.

² O *tamnu i nerazumljivu* prijevodu hrvatskih misala i brevijara Trubar je već bio pisao u predgovoru prvomu dijelu slovenskoga prijevoda Novoga zavjeta iz 1557. godine, a tako i u djelu *Register in kratka vsebina vseh slovenskeh knjig, ki jih je Primož Trubar do leta 1561 dal v tisk...* (Rupel 1966: 73; Jembrih 2007b: 19).

misala i brevijara (NT1: 48). Ti dijelovi međutim ne dolaze pravim redom, već su „križem”, i zmêšano postavljeni“ (drugim riječima, slijede liturgijsku godinu), nisu svugdje ni „pravo ni razumno stumaćeni“, a k tomu su i nerazumljivi, odnosno pisani „nikim’ tuim’ nerazumnim’ jazikom’“, (NT1: 48, 51–52). Bivajući dakle nezadovoljni tradiranim liturgijskim knjigama (koje su, podsjetimo, pisane hrvatskim staroslavenskim jezikom) i na razini jezika (*beseda*) i na razini teksta (*tumačenja*), hrvatski su protestanti prilikom prevođenja Biblije učinili namjeran otklon od njih, iako svjesni da bi on mogao uzrokovati nezadovoljstvo njihovih recipijenata (NT1: 51–52).³

Iz spomenutih dvaju predgovora ne doznajemo ništa o samoj metodi prevođenja hrvatskih protestanata. Ipak, posredno nam važnim u tome kontekstu može biti svjedočanstvo Primoža Trubara iz njegova predgovora prvomu dijelu slovenskoga prijevoda *Novoga testamenta* (1557). U njemu naime piše i o poteškoćama s kojima se susreo pri prevođenju, među kojima osobito izdvaja sporo napredovanje zbog nužnosti konzultiranja velika broja različitih predložaka: „moram pri prevođenju uvijek imati pred sobom dva latinska, dva njemačka, jedan talijanski

³ Razlog napuštanja hrvatskoga staroslavenskog jezika i odabira književnoga jezika utemeljena na vernakularu težnja je hrvatskih protestanata da osiguraju što veću razumljivost i što širu recepciju svojih izdanja, oko čega se svi filolozi slažu. Primjerice Josip Matešić naglašava da je osnovnim ciljem hrvatskih protestanata u svim prijevodima bilo „stvaranje razumljiva jezika“ jer su jedino takvim jezikom mogli osigurati što veći doseg u širenju ideja reformacije, što je povlačilo za sobom udaljavanje „od jezične norme strogih literarno-liturgijskih shema“ (1992: 12). Takvo udaljavanje podrazumijevalo je napuštanje tradiranoga liturgijskog jezika visoka prestiža i duga kontinuiteta, što zasigurno nije bilo lako, kako ispravno upozorava Josip Bratulić, ukazujući na poteškoće s kojima se Stipan Konzul susreo prilikom prevođenja Novoga zavjeta, a s kojim se problemom zbog nepostojanja drugih hrvatskih predložaka nije trebalo suočiti i pri prethodnome prevođenju ostalih izdanja sa slovenskoga jezika: „Stipan Konzul počeo je s prevođenjem Trubarovih knjiga; s njima je išlo relativno lako, jer ih je prevodio vjerno i doslovno, i to na onaj jezik za koji je tada znao da je najrazumljiviji na širem području [...]. Sa *Svetim pismom*, s *Novim testamentom* [...] problem se zaoštravao: zašto napuštati jezik na kome postoje brojne, čak štampane knjige, i koji je kultiviran, okretan, razumljiv širokom krugu ljudi, utemeljen na dubljoj povijesnoj i jezičnoj tradiciji?“ (Bratulić 1983: 47) Ipak, u tome navodu valja problematizirati dvije tvrdnje. Prvo, ne smijemo pretjerivati s isticanjem *vjernosti* i *doslovnosti* hrvatskih prijevoda sa slovenskoga jer se pritom može lako previdjeti autorski doprinos hrvatskih prevoditelja, kako je primjerice pokazano u sintaktičkoj raščlambi *Artikula* (Eterović 2016). Drugo, hrvatski staroslavenski jezik više nije bio razumljiv široku krugu ljudi u 16. stoljeću, o čemu svjedoče i sami hrvatski protestanti u predgovorima svojim izdanjima, kako je već istaknuto na početku ovoga rada. Na istome mjestu Bratulić navodi da je Konzul uređivao jezik Novoga zavjeta prema nabavljenim različitim rukopisnim brevijarima i tiskanim knjigama, no ne navodi izvor na kojemu temelji svoju tvrdnju o brevijarima (1983: 47).

Novi zavjet i k tomu hrvatsku misnu knjigu koja je bila nedavno tiskana u Veneciji latinskim pismom“,⁴ a kako bi odlučio koji prijevod slijediti, pogleda (usporedi) „svaku riječ u svakom prijevodu posebno, zatim Erazmove *Annotaciones* i druge komentare“,⁵ što mu oduzima mnogo vremena (Rupel 1966: 77; prev. a.).

U istome predgovoru Primož Trubar objašnjava zašto ne može sam prevesti Bibliju na hrvatski jezik i navodi kriterij koji moraju zadovoljiti osobe koje će se prihvatiti toga zadatka: „Ne poznajem uopće hebrejsko pismo, grčki jezik ne znam ispravno čitati; svatko pak tko bi htio prevoditi Bibliju mora najprije dobro i temeljito razumjeti ta dva jezika.“⁶ Inače su [...] neki preveli Bibliju iz hebrejskoga i grčkoga u latinski, njemački i talijanski jezik ispravno i razumljivo, što potvrđuju svi učenjaci [...]. Osim toga ne znam hrvatski ni čitati ni pisati. Zato [...] se neću prihvatiti toga uglednog i teškog zadatka prevođenja Biblije, osim ako mi se dodijele dva kranjska ili donještajerska duhovnika ili dva druga učenjaka iz tih zemalja koji bi znali dobro slovenski i dobro razumjeli latinski i njemački jezik, a tako i dva Hrvata koji bi znali dobro govoriti dalmatinski i bosanski te dobro i ispravno pisati hrvatski [glagoljicom, op. a.] i cirilicom“⁷ (Rupel 1966: 74–75; prev. a.).

U pismu upućenu Ivanu Ungnadu nastalu u Urachu 4. studenoga 1561., u kojemu ga informira o uzrocima sukoba sa Stipanom Konzulom, Trubar eksplicitno prenosi zahtjev hrvatskim protestantima za primjenom njegove vlastite metodologije: „Kada sam jučer došao u tiskaru, čuo sam riječ koja nije bila dobro

⁴ U slovenskome izvorniku: „moram pri prevajanju vedno imeti pred seboj dva latinska, dva nemška, en laški novi testament in še hrvaško mašno knjigo, ki je bila pred kratkim natisnjena v Benetkah z latinskimi črkami“.

⁵ U slovenskome izvorniku: „vsako besedo v vsakem prevodu posebej, še Erazmove *annotaciones* in druge komentarje“.

⁶ Da ne zna hebrejski i grčki, Trubar je izvijestio i u pismu Heinrichu Bullingeru 13. rujna 1555. (Vrečko – Krajnc-Vrečko 2015: 19–21). Iz novoga pisma Bullingeru 13. ožujka 1557. doznajemo da mu u prevođenju na slovenski mnogo pomaže nedavno objavljen prijevod *Biblije* na talijanskome jeziku, koji jezik sam Trubar izvrsno čita i razumije (Vrečko – Krajnc-Vrečko 2015: 26–27).

⁷ U slovenskome izvorniku: „Ne poznam nobene hebrejske črke, grško ne znam prav brati; vsakdo pa, ki bi hotel prevajati biblijo, mora najprej dobro in temeljito razumeti ta dva jezika. Sicer so – hvala bogu – posebno v sedanjem času, nekateri prevedli biblijo iz hebrejščine in grščine v latinski, nemški in laški jezik dobro in razumljivo, kar potrjujejo vsi učenjaki [...]. Razen tega ne znam hrvatski ne brati ne pisati. Zatorej [...] se nočem lotiti tega imenitnega in težkega dela, prevajanja biblije, razen če se mi dodelita dva kranjska ali spodnještajerska duhovnika ali dva druga učenjaka iz teh dežel, ki bi znala dobro slovenski in bi dobro umela latinski in nemški jezik, ter dva Hrvata, ki bi znala govoriti dobro dalmatinski in bosanski in dobro in prav pisati hrvatski in cirilski.“

prevedena. Rekao sam [Antunu Dalmatinu, op. a.] neka prevodi ispravno, tako kako sam sâm prevodio po Lutheru i drugima“⁸ (Vrečko – Krajnc-Vrečko 2015: 113; prev. a.). Na temelju toga moguće je pretpostaviti da je metoda prevođenja hrvatskih protestanata načelno podudarna s onom koju je Trubar opisao u predgovoru prvomu dijelu slovenskoga prijevoda Novoga zavjeta, no uz neizbježnu ogradu: Dalmatin je na taj Trubarov zahtjev odgovorio „da neće biti vezan mojim [Trubarovim, op. a.] prijevodom“⁹ (Vrečko – Krajnc-Vrečko 2015: 113; prev. a.), što ukazuje na to da hrvatski prevoditelji nisu slijepo robovali slovenskomu predlošku.

Veoma je zanimljivo da se hrvatska latinička misna knjiga spomenuta u Trubarovu predgovoru prvomu dijelu slovenskoga prijevoda Novoga zavjeta ne spominje među predlošcima ni u Trubarovu ni u Dalmatinovu i Konzulovu predgovoru prvomu dijelu glagoljičkoga izdanja *Novoga testamenta*. Uloga koju je ta knjiga imala pri stvaranju hrvatskoga prijevoda još je zanimljivija s obzirom na to da je ishodišni i ciljni jezik – isti.

3. Filolozi o predlošcima prvom hrvatskom cjelovitom prijevodu Novoga zavjeta

Tekstološka ovisnost hrvatskoga protestantskog prijevoda o starijim vernakularnim prijevodima prepoznata je već krajem 19. stoljeća. Usporedivši odabrane dijelove iz glagoljičke *Postile* (1562.) i *Novoga testamenta* (1562./1563.) s ćirilčkim *Lajpciškim lekcionarom*, čijim je glavnim predloškom bilo drugo izdanje *Lekcionara Bernardina Splićanina* (Barbarić 2011), August Leskien ostaje iznenađen visokom razinom njihove međusobne podudarnosti. Na temelju toga zaključuje kako su se Stipan Konzul i Antun Dalmatin zasigurno služili istim predloškom: prvim ili drugim izdanjem *Lekcionara Bernardina Splićanina* (1495. ili 1543.), prenoseći tekst predloška u neizmijenjenu ili blago izmijenjenu liku (1881: 238–250). Leskienov zaključak ponavlja i Milan Rešetar, osvrćući se pritom ujedno na nejedinstvenost jezika u izdanjima hrvatskih protestanata i složenost njihova jezičnoga uređivanja (1889: 184).¹⁰

⁸ U slovenskome izvorniku: „Ko sem včeraj prišel v tiskarno, sem slišal besedo, ki ni bila prav prevedena. Dejal sem, naj prevaja prav, tako kakor sem prevajal sam po Lutru in drugih.“

⁹ U slovenskome izvorniku: „da noče biti vezan na moj prevod“.

¹⁰ U skladu s temeljnim filološkim preokupacijama vremena u kojemu nastaje njegov rad, Rešetar ističe da je teško pobliže odrediti sa sigurnošću čakavštinu u izdanjima hrvatskih

Temeljno istraživanje predložaka hrvatskomu protestantskom prijevodu *Novoga testamenta* proveo je na samome početku 20. stoljeća Ivan Polović (1908), usporedivši Evanđelje po Mateju s njegovim potencijalnim izvorima kako bi utvrdio kojima su se Stipan Konzul i Antun Dalmatin služili prilikom prevođenja Novoga zavjeta na hrvatski jezik. Smatra da su pred sobom zasigurno imali koji hrvatskoglagoljski misal (pretpostavlja da je riječ o *Misalu Pavla Modrušanina* iz 1528.), *Lekcionar Bernardina Splićanina* (i to najvjerojatnije njegovo drugo izdanje iz 1543.), Trubarov slovenski prijevod i Vulgatu (1908: 62, 64). Najjači slovenski utjecaj pronalazi u rubnim sumama, koje vrlo dosljedno priliježu uza slovenski predložak (1908: 59–62). Zaključuje da su dijelovi koji se nalaze u *Bernardinovu lekcionaru* prilično vjerno preuzeti, neizmijenjeni ili podvrgnuti svojevrsnoj redakciji prema ostalim navedenim predlošcima, dok su oni kojih u tome lekcionaru nema prevedeni prema latinskome i slovenskom predlošku (1908: 62–69). „Skrivanje“ *Bernardinova lekcionara* kao glavnoga izvora pri prevođenju tumači strahom Konzula i Dalmatina da bi im tko mogao umanjiti zasluge u prevodilačkome pothvatu i upitati ih što su radili četiri godine (1908: 73), s kojim se tumačenjem slaže i Alojz Jembrih (2007a: 70).

Rezultati prethodnih istraživanja poznati su i Franji Bučaru i Franji Fancevu. Bučar se osvrće поближе i na ostale predloške kojima su se hrvatski protestanti služili, a kojima je u prethodnoj literaturi bilo posvećeno malo ili nimalo prostora: u sačuvanim pismima spominje se naime nabava češkoga (katoličkog), poljskoga, ruskoga (grkokatoličkog) i mađarskoga prijevoda Biblije za potrebe djelovanja hrvatske protestantske tiskare u Urachu (Bučar 1910: 216, 219–220). Fancev pretpostavlja da je najveći utjecaj predložaka zastupljen upravo na razini sintakse, stoga u svojoj kapitalnoj studiji o jeziku hrvatskih protestantskih izdanja (1916a, 1916b) najavljuje da će toj temi posvetiti pažnju u posebnoj studiji, gdje bi usporedio hrvatska izdanja s njihovim potencijalnim uzorima „na široj osnovici“ od Polovičeve (1916b: 89), no to nije, nažalost, dospio i ostvariti.¹¹

protestanata (Stipan Konzul podrijetlom je iz Buzeta, Antun Dalmatin iz Dalmacije, a valja imati na umu i brojne suradnike pri prijevodu i korekturi), i to posebice Novome zavjetu, kojemu je temeljem stariji čakavski prijevod – *Bernardinov lekcionar* (1889: 184). O nužnoj slojevitosti u istraživanju jezika izdanja hrvatskih protestanata usp. i Bučar 1910: 214, 217; Murko 1925: 76–80.

¹¹ Iako utjecaj *Lekcionara Bernardina Splićanina* Fancev nije pratio sustavno, već sporadično (usp. npr. 1916a: 184; 1916b: 18, 96), na sintaktičkoj razini vidi njegov utjecaj u tvorbi aktivnoga participa prezenta od perfektivnih glagola, među kojim primjerima navodi oblike *rekuć(i)*, *ulizuć(i)/vlizuć(i)*, *vniduć(i)*, *stresuć(i)* (1916b: 97), no nijedan od tih primjera nije pod

Na tragu svojih prethodnika Matija Murko, koji je posvetio pozornost hrvatskim protestantima u nekoliko svojih radova, ponavlja da je u hrvatskim protestantskim prijevodima zamjetno više slojeva, među kojima na prvome mjestu navodi čakavsko-dalmatinski prijevod *Lekcionara Bernardina Splićanina* (prvo izdanje 1495., drugo izdanje 1543.), a potom i hrvatskostaroslavenske tekstove (u prvome redu iz hrvatskoglagoljskih misala i brevijara),¹² čiji utjecaj pronalazi i u novim izdanjima izravno prevedenima s latinskoga, njemačkoga ili talijanskoga (1927: 21).¹³ Murko dalje naglašava da je u hrvatskim protestantskim izdanjima zamjetan i jak slovenski utjecaj¹⁴ te naposljetku zaključuje da njihov jezik ne sadrži samo sjevernočakavske (Istra, Hrvatsko primorje i sjeverna Dalmacija) nego u većoj mjeri starije i južnočakavske (iz lekcionara), hrvatskostaroslavenske i slovenske elemente (1925: 74–75; 1927: 21).

U desetljećima nakon Leskienovih i Polovičevih rasprava hrvatska filologija nije pokazivala veći interes za preciznijim određenjem utjecaja različitih predložaka u prvomu hrvatskom cjelovitom prijevodu Novoga zavjeta, zbog čega se i u novijoj literaturi uglavnom samo ponavljaju njihove spoznaje s prijelaza 19. u 20. stoljeće. Iznimkom su nedavna istraživanja Gordane Čupković, koja je učinila znatan iskorak prema boljemu poznavanju prevodilačke tehnike hrvatskih protestanata. Usporedivši jezik odabranih biblijskih odlomaka iz glagoljičkoga i ćiriljičkoga izdanja prvoga dijela *Novoga testamenta s Lekcionarom Bernardina Splićanina* i hrvatskoglagoljskim *Prvotiskom* iz 1483. godine, utvrdila je načelno prilijeganje glagoljičkoga izdanja uz lekcionarsku, vernakularnu, a ćiriljičkoga uz misalsko-brevijarsku, hrvatskostaroslavensku tradiciju (2010). Nakon toga u svoj je fokus postavila biblijske odlomke koje *Bernardinov lekcionar* ne sadrži kako bi odredila zastupljenost utjecaja inojezičnih predložaka (2013). Njezina raščlamba ukazuje na to da valja računati s većim utjecajem Lutherova prijevoda, koji može, ali i ne mora nužno biti posredovan Trubarovim prijevodom (2013:

izravnim utjecajem lekcionarskoga predložka, a osim toga prvi je od njih dobro posvjedočen i u hrvatskome protestantskom prijevodu *Artikula* (Eterović 2016: 396–399).

¹² Na istome mjestu Murko navodi i utjecaj *srpskih ćiriljičkih izdanja*, no ne navodi dalje o kojima bi bila riječ.

¹³ Hrvatskostaroslavenski elementi, pojašnjava Murko, ne moraju nužno biti rezultat izravna unosa prema kojem predložku, već mogu biti uneseni i neizravno – kao odjek glagoljaškoga školovanja prevodilaca (1925: 74–75; 1927: 21).

¹⁴ S jedne strane Murko zamjera prethodnim istraživačima nesklonost ubrajanju pojedinih jezičnih elemenata u slovenske utjecaje, dok se s druge strane i njemu samome može prigovoriti da je slovenskima proglasio i one jezične elemente koji to nisu, kao što je primjerice redukcija /v/ u korijenu glagola *stori(i)*, potvrđena i u čakavštini (1925: 80–86).

140). Utjecaj njemačkoga predloška, zaključuje autorica, zamjetan je u izboru leksema te na sintaktičkoj i semantičkoj razini, a može se pronaći i u onim odlomcima koje *Bernardinov lekcionar* sadrži (2013: 140, 142).

Obnovu interesa za jezikom hrvatskih protestantskih izdanja donio je projekt *Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. stoljeća*, koji financira Hrvatska zaklada za znanost (IP-2014-09-6415), a u okviru kojega je nastao i ovaj rad.¹⁵ Mateo Žagar istražio je odnos novozavjetnih tekstova hrvatskih protestanata (objavljenih u dvama izdanjima *Novoga testamenta* i trima izdanjima *Postile*) i *Lekcionara Bernardina Splićanina*, s jedne strane potvrđujući veći stupanj podudarnosti *Lekcionara* s uraškim izdanjima iz 1562., a s druge strane žaleći za tim što hrvatska filologija još uvijek ne raspolaže preciznijim podacima o općem omjeru sličnosti i razlika između *Zborovčičeva lekcionara* i hrvatskoga protestantskog prijevoda (2018). Tanja Kuštović usporedila je pak trinaesto poglavlje Prve Pavlove poslanice Korinćanima u *Zborovčičevu lekcionaru* i *Novome testamentu*, smatrajući na temelju utvrđenih jezičnih razlika da taj biblijski tekst nije preuzet iz *Lekcionara*, iako među njima postoji određena podudarnost (2018).

Nakon cijeloga stoljeća još uvijek ne postoji usmjerenije istraživanje koje bi nastojalo utvrditi kolikih su doista razmjera utjecaji *Zborovčičeva lekcionara* na hrvatski protestantski prijevod *Novoga testamenta*. Stoga smo u ovome radu odlučili nastaviti gdje su prethodna istraživanja stala i iznijeti nove spoznaje o utjecaju lekcionara na prvi hrvatski cjeloviti prijevod *Novoga zavjeta*. Pritom je osnovnim ciljem našega istraživanja bilo utvrditi razine prilagodbe kroz koje je tekst predloška prošao tijekom prijenosa iz lekcionarskoga izvornika do tiskanoga izdanja hrvatskih protestanata. S obzirom na to da je u dosadašnjim istraživanjima utvrđeno da je *Zborovčičev lekcionar* bio temeljem priređivanju glagoljičkoga izdanja *Novoga testamenta*, u svojem smo istraživanju usmjerili svoju pažnju samo na nj, ostavljajući ćirilčko izdanje izvan fokusa. Umjesto sveobuhvatna pristupa, koji ovdje nije moguće primijeniti već i zbog samoga prostornog ograničenja, nastojali smo osigurati reprezentativan uzorak biblijskih odlomaka kako bi razine prilagodbe bile jasno vidljive i zorno predočene. Korpus istraživanja oblikovali smo na temelju uzorka iz svake novozavjetne knjige: Mt 23,1–12;

¹⁵ Na projektu sudjeluju Vera Blažević Krezić, Blanka Ceković, Stjepan Damjanović, Ivana Eterović, Tanja Kuštović i Mateo Žagar. Jezik novozavjetnih tekstova hrvatskih protestanata bio je predmetom istraživanja tijekom druge i treće godine provedbe projekta, kada je načinjena usporedba i sastavljen popis razlika između glagoljičkoga i ćirilčkoga izdanja *Novoga testamenta* te glagoljičkoga, ćirilčkoga i latiničkoga izdanja *Postile*.

23,34–39; Mk 7,31–37; Lk 2,3–52; Iv 1,1–14; Dj 8,26–40; Rim 8,28–39; 1 Kor 9,24–10,5; 2 Kor 6,1–10; Gal 5,16–24; Ef 5,1–9; Fil 3,17–4,3; Kol 3,1–4, 12–17; 1 Sol 4,1–7; 2 Sol 2,1–8; 2 Tim 4,1–8; Tit 2,11–15; 1 Pt 2,1–10; 2 Pt 1, 16–21; 1 Iv 3,13–18; Heb 9, 2–12; Jak 1,22–27; Otk 7,2–12.

4. Mjesto *Lekcionara Bernardina Splićanina* među predlošcima hrvatskom protestantskom prijevodu Novoga zavjeta

Osim samim *Lekcionarom Bernardina Splićanina*, istraživači su se znali zanimati intrigantnim pitanjem tko je bio Bernardin Splićanin, što je pitanje u koje ovdje ne možemo ulaziti – možemo samo dodati da u vezi s tom ličnošću još ne raspoložemo posve jasnim i nedvosmislenim podacima. Ovdje je kudikamo važniji tekst *Lekcionara*. Ta je čakavska latinična inkunabula tiskana 1495. godine u Veneciji, a izravno je u manjoj mjeri njezin tekst preuzet u *Ranjininu lekcionaru*, latiničnome dubrovačkome rukopisu s početka 16. stoljeća (počeo nastajati 1508), te u velikoj odnosno potpunoj mjeri i uz određene jezične prilagodbe u *Dubrovačkome dominikanskome lekcionaru*, ćiriličnome rukopisu nastalome oko 1520. godine. Drugo je tiskano izdanje *Lekcionara* poznato kao *Zborovčičev lekcionar* (Venecija, 1543), a osim što je poslužilo hrvatskim protestantima u Urachu, njegov tekst pretočio se također uz određene jezične prilagodbe i u *Lajpciški lekcionar*, ćirilični rukopis iz treće četvrtine 16. stoljeća. Treće tiskano izdanje poznato je kao *Andrioličev lekcionar* (Venecija, 1586). Poznato je da se tekst *Lekcionara* pretočio i u kajkavsku svetopisamsku tradiciju, ali i u sedamnaestostoljetne lekcionare, *Bandulavičev* i *Kašičev*, što nije kraj njegova utjecaja.¹⁶

Kapitalno kritičko izdanje objavio je Maretić (1885), u kojemu je obuhvatio u potpunosti tiskana izdanja iz 1495. (osnovni tekst) i 1586. Zbog posebnog stjecaja okolnosti nije se mogao nego u samo malenome dijelu osvrnuti na izdanje iz 1543. Taj je lekcionar, uz ostale, bio predmetom važnih studija Milana Rešetara (usp. osobito 1898, 1933). Može se, dakle, ustvrditi da je njegova tekstna propulzivnost prisutna kroz stoljeća, a u odnosu na književnost na svim trima hrvatskim narječjima, proporcionalna znanstvenomu interesu koji je pobudio, osobito u formativnome dobu hrvatske filologije i kod autora koji se i danas nezaobilazno citiraju bez obzira na to jesu li njihove teze još u cijelosti prihvatljive (npr. Franjo Fancev). Relativno je kasno šira znanstvena javnost dobila izravan uvid u prvo izdanje zahvaljujući pretisku koji je priredio Josip Bratulić (1991).

¹⁶ O svemu tome vidi sažeto u Barbarić (2017: 61–118).

4.1. Jezična redakcija preuzetih biblijskih odlomaka

Usporedbom glagoljičkoga izdanja *Novoga testamenta s Lekcionarom Bernardina Splićanina* već su i A. Leskien i I. Polovič utvrdili da predložak nije uvijek prenesen doslovno, već je podvrgnut i svojevrсноj redakciji, no čini se da su pritom na umu imali ponajprije razinu teksta, a ne jezika. Recentna pak istraživanja pokazuju da je izvorni tekst iz *Bernardinova lekcionara* u onim biblijskim odlomcima koji su iz njega preuzeti podvrgnut i jezičnoj prilagodbi na svim razinama: fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj. Tako primjerice Gordana Čupković zamjećuje među redaktorskim postupcima hrvatskih protestanata promjenu čakavskih elemenata *ča*, *zač* u štokavske *što*, *zašto* i promjenu kontrahirana oblika odnosno zamjenice *ki* u nekontrahiran *koji*, dok se na leksičkoj razini *Bernardinov lekcionar* priziva barem u rubnim bilješkama (2010: 7–9, 18–19). Njezinim opservacijama valja dodati i promjene zabilježene tijekom ovoga istraživanja: promjena prijedloga i prefiksa *u > v(a)*, promjena načina bilježenja slogotvornoga */r/ ar > r*, promjena ikavskoga refleksa *jata* u ekavski, odnosno uporaba grafema *ê*, zamjena futura prvog koji je iskazan svršenim prezentom glagola *biti* i infinitivom futurom drugim, zamjena prijedloznoga genitiva besprijedložnim¹⁷ i pojedine leksičke razlike (npr. *cića > radi*).¹⁸ Da je riječ o svjesnu i namjernu postupku jezičnoga redigiranja, dodatno potvrđuje korekturni glagoljički arak koji se odnosi na prvi dio glagoljičkoga izdanja *Novoga testamenta*, a koji je u obzor hrvatske filologije priveo Stjepan Damjanović. U njemu se inzistira na ispravljanju likova pisanih s popratnim vokalom uz slogotvorno */r/* u likove bez toga vokala i ispravljanju ikavskih likova u ekavske, odnosno one pisane s grafemom *ê* (Damjanović 2014: 119–120). Na temelju svega iznesenoga jasno je dakle da se može govoriti o tendenciji za ciljanom jezičnom prilagodbom predloška u određenim kategorijama, no unatoč tomu ona nije nigdje dosljedno provedena.¹⁹

¹⁷ Ivana Eterović zabilježila je zamjenu genitiva s prijedlogom *od* besprijedložnim genitivom među sintaktičkim razlikama između glagoljičkoga i ćirilčkoga izdanja *Novoga testamenta* (2018: 83–84), no od dvadeset i pet takvih primjera koje navodi u svojem radu samo ih se deset može pripisati utjecaju lekcionarskoga predloška: Mt 8,12; Mt 21,13; Lk 22,11; Lk 22,44; Iv 2,14; Iv 2,16; Iv 5,29; Iv 5,29; Iv 7,24; Iv 10,22.

¹⁸ U prilog ciljanu provođenju tih promjena govore i primjeri koji se donose u Kuštović 2018, Žagar 2018.

¹⁹ O (ne)dosljednosti u spomenutim kategorijama usp. npr. Fancev 1916a: 164–176, 179–180, 187–194; 1916b: 20–21; Damjanović 2014: 132–133.

4.2. Primjeri

U ovome ćemo se dijelu rada osvrnuti na konkretne tekstne primjere pronađene u prethodno navedenom korpusu istraživanja (vidi kraj 3. poglavlja). Iako je u radu naglasak na utjecaju *Lekcionara* na protestantski prijevod, zapravo se o samome prijevodu mnogo može naučiti iz analize odstupanja od teksta *Lekcionara*, i to u onim dijelovima kod kojih se može uspostaviti korespondencija između tih tekstova.²⁰ Tada će postati očita važnost osvrtnja na višestruke (inojezične) svetopisamske izvore. U analizu primjera neće se ući toliko ambiciozno da bi se na osnovi nje moglo pouzdano govoriti o omjerima različitih utjecaja, jer je sasvim izvjesno da je to i gotovo nemoguće. Cilj je naglasiti osnovne prevodilačke/priređivačke tendencije. Ipak neće se ni pretjerivati s brojem konzultiranih izvora jer se pri istraživanju pokazalo da neki ne otkrivaju ništa novo ili su posve neusporedivi (npr. neki talijanski prijevodi).

Prvi primjeri koje ćemo dati imaju dvostruku ulogu – s jedne strane da pokažu koliko tekstovi *Lekcionara* i protestantskoga prijevoda mogu sličiti (katkada dolaze gotovo do praga identičnosti), a s druge koliko sitne razlike među njima mogu razotkriti o prevodilačkim tendencijama.

Mt 23:2

Super cathedram Moysi sederunt scribæ (Vc)²¹

Svarhu stola Mojzesova siditi će pisci (B)

zvrhu stola Moiseova side pisci (NT1)

Auff Moses stuel sitzen die Schrifftgelerten (L)

Na tim Moizesovim stolu side ty pissary (S)

Primjer Mt 23:2 otkriva nam u protestantskome prijevodu (NT1) pristajanje uz Lutherov (L) tekst u dijelu gdje u B čitamo *siditi će*. Futurski oblik u B može se vjerojatno objasniti pogreškom u čitanju latinskoga *sederunt* kao *sedebunt*. Već se i iz ovoga primjera nazire problem da se za slovenski (S), tj. Trubarov prijevod neće nikada moći pretpostaviti s velikom dozom sigurnosti utjecaj na tekst hrvatskih protestanata u situacijama kada se tekst L i S podudara (*sitzen = side*). Tu je jedino logično pretpostaviti da Lutherov prijevod ima nadređen utjecaj, što će dalje pokazati i drugi primjeri. Navedeni je primjer dobar i stoga što pokazuje da NT1 sigurno ne pristaje uz latinski tekst (ovdje zastupljen s Vc) jer je oblik *sederunt* 3. l. mn. perfekta. Rijetko smo u analizi pronašli primjere koji sa sigur-

²⁰ N. b. Čupković (2013) postupa obratno, kao što je prije objašnjeno.

²¹ Za oznake vidjeti Izvore na kraju rada. Na izdanje V, koje ima i bogat kritički aparat, upućujemo samo ako se razlikuje bitno od Vc.

nošću pokazuju da Lutherov prijevod ima primat i nad latinskim tekstom. Da je doista tako, pokazat će ovdje izabrani primjeri u svojoj ukupnosti.

Mt 23:3

I vsaka, ka godi vam reku, oblužite i činite (B)

Vsaka tada koja godi vam reku oblužiti, oblužite i činite (NT1)

Primjer Mt 23:3 navodimo isključivo da bismo pokazali kako se samo u rijetkim detaljima uočava da su se hrvatski protestanti oslanjali upravo na *Zbo-rovčičev lekcionar*. U ovome slučaju u prvome izdanju *Lekcionara* (1495) ne nalazimo nesvršeni glagolski oblik *činite*, nego svršeni *učinite*. Primjer također pokazuje prije spomenuti slučaj uporabe nekontrahirane zamjenice *koja* na mjestu *ka* u B, što je pak druga razina analize.

Sljedeći primjer preuzeli smo iz Čupković (2013) jer također može poslužiti tomu da se pokaže nesigurnost određivanja izvora.

Mk 5:20

tere začē prodikovati *u dekapoli/*to je deset varoš (GNT)²²

tere začē prodikovati *v dekapoli/*to je(stъ) deset varošъ (CNT)

et coepit praedicare in Decapoli (V), (E)

und fieng an aus zu ruffen inn den Zehen stedten (L)

začne pridigati v tih Dessetih meistih (T)

Čupković kaže da je toponim *Dekapol* ekspliciran na marginama protestantskih izdanja prema sintagmi koju čitamo u Lutherovu prijevodu: *Zehen stedten*. Nadalje kaže da Luther svoje marginalne eksplikacije uvodi svezom *das ist* (2013: 142). Međutim, hrvatski protestanti mogli su i drukčije ili pak kombinirano doći do toga da bi toponim *Dekapol* trebalo eksplicirati na marginama. Na drugom, ne tako dalekom mjestu u Markovu evanđelju može se u B pronaći tražena sintagma.

Mk 7:31

i pride po Sidoniju k Moru galilejskomu meju kotare Desetih gradov (B)

Sljedeći primjeri pokazat će kako Lutherov tekst utječe na leksičke izbore i dodatke u tekst hrvatskih protestanata.

Mt 23:8

Rabbi: unus est enim magister vester, omnes autem vos fratres estis. (Vc)

meštrom, zač jedan jest Meštar vaš, a vi vsi bratja jeste! (B)

²² U ovome primjeru oznake su prema Čupković (2013): GNT = glagoljični NT1, CNT = ćirilčni NT1, V = Vulgata, E = Erazmov tekst, L = Lutherov tekst, T = Trubarov tekst.

Rabi: jedan bo je(st) Meštar vaš, Kristus, jere vi vsi bratija jeste (NT1)
Rabbi nennen lassen / Denn einer ist ewer Meister / Christus / Jr aber seid
alle brüder. (L)
moistri, zakai eden ie vaš moister, ta ie Cristus, vi ste pag vsi bratie. (S)

Dj 8:32

et sicut agnus coram tondente se, sine voce, sic non aperuit os suum. (Vc)
i kako jañac prid onim ki ga striže, brez glasa ne otvori ust svojih. (B)
i kako Janjac prêd onim ki ga striže nêm, ne otvori usta svoja (NT1)
Er ist wie ein Schaff zur schlachtung gefüret / vnd still wie ein Lamb fur
seinem Scherer (L)
On ie koker ta ovca, h timu klainu pelan, inu koker tu mutastu iagne pred
teim (S)

Rim 8:36

aestimati sumus ut oves occisionis (V)
aestimati sumus sicut oves occisionis (Vc)
prociñeni smo kakono ovce od ubijenja. (B)
procinjeni jesmo kako ovce otlučene na zaklan'je. (NT2)
Wir sind geachtet fur Schlachtschafe. (L)

U Mt 23:8 vidimo inovaciju u NT1 *Kristus* u odnosu na B, dok je leksički izbor *Rabi* vjerojatnije uvjetovan Lutherovim tekstom nego povratkom Vulgati. U Dj 8:32 posebno je znakovita podudarnost NT1 *nêm* sa L *still*, čemu ne nalazimo pravoga ekvivalenta u B (*brez glasa* je prema Vc *sine voce*). Primjer Rim 8:36 je toliko očito naslanjanje na Lutherov tekst da ga ne treba ni komentirati.

Ni sljedeći očiti primjeri ne zahtijevaju posebne komentare što se tiče oslanjanja na Lutherov tekst, ali treba istaknuti da se i u našem istraživanju potvrdilo da NT2 u nešto većoj mjeri odstupa od teksta *Lekcionara*, no on i dalje, kad je moguće, nesumnjivo ostaje čvrsta okosnica oko koje se gradi protestantski prijevod.

1 Kor 10:5

bibebant autem de spiritali, consequente eos, petra (Vc)
Pijahu ujinu duhovne kriposti podajući nîm stina (B)
Pijahu stanovito od' Duhovne Stêne, ka ih' nasledovaše (NT2)
Sie truncken aber von dem geistlichen Fels / der mit folget (L)

2 Kor 6:10

sicut egentes, multos autem locupletantes (Vc)
kakono prosći, a mnozih obogaćujući (B)

Kako ubozi, a mnogih' Bogate čineći (NT2)
Als die armen aber die doch viel reich machen (L)

Ef 5:1
Estote ergo imitatores Dei, sicut filii carissimi (Vc)
Budite naslidnici Božji kako sinove pridrazi (B)
BUdite zato naslednici Božji, kako sini v'ljubljeni (NT2)
SO seid nu Gottes Nachfolger / als die lieben Kinder (L)

Gal 5:16
Spiritu ambulate, et desideria carnis non perficietis (Vc)
Duhovno hodite i poželinja putenoga ne budete svarševati (B)
duhom hodite i pltena poželen'ja ne isplnite (NT2)
Wandelt im Geist / so werdet jr die lüste des Fleisches nicht volnbringen (L)
D(u)homъ hodite i pohoti pltaskihъ ne svršite (Pt)²³

Na kraju naše analize na primjeru Evanđelja po Luki pokazat ćemo da je i odsutnost nekih perikopa jasan indikator utjecaja *Lekcionara*. Naime ni u B ni u NT1 ne mogu se naći perikope koje bi odgovarale sljedećim latinskima.

Lk 2:21
Et postquam consummati sunt dies octo, ut circumcideretur puer, vocatum est nomen ejus Jesus, quod vocatum est ab angelo priusquam in utero conciperetur. (Vc)

Lk 2:41
Et ibant parentes ejus per omnes annos in Jerusalem, in die solemni Paschæ. (Vc)

Razlog izostanka navedenih perikopa iz obaju tekstova zacijelo je u slučaju NT1 prerevno slijeđenje *Lekcionara*, a u slučaju pak samoga *Lekcionara* riječ je o specifičnosti svetopisamskoga teksta namijenjenoga za liturgijske svrhe. Poznato je da se svetopisamski tekst u lekcionaru modificira na nakoliko načina, a jedan od njih je i ispuštanje teksta.²⁴ Upravo ovaj detalj daje nam dodatnu potkrepu za mišljenje već izneseno u literaturi, što smo naznačili na uvodnim stranicama, da su razmjeri utjecaja *Lekcionara* namjerno prikrivani.

²³ Ovdje smo iznimno dodali i tekst transliteriran iz izvornika glagoljskoga prvotiska iz 1483. da bi se pokazala njegova podudarnost s latinskim tekstem.

²⁴ Vidi o tome Barbarić (2017: 10).

5. Zaključak

Odabrani ravnomjerno uzorkovani, ali ipak veličinom posve relevantan korpus primjera iz dvaju knjiga glagoljičnoga protestantskog Novog testameta pokazao se u ovom radu dostatnim da se o utjecaju drugoga izdanja *Lekcionara Bernardina Splićanina* posve potvrdi ono što se o njemu već znalo ili slutilo. Korak naprijed koji je donijelo naše istraživanje očituje se u jasno prepoznatom i definiranom osnovnom postupku hrvatskih protestantskih prevoditelja Novoga zavjeta u Urachu. Protestantski prijevod jako je ovisan o *Lekcionaru* ondje gdje je to moguće (osobito je to slučaj u prvoj knjizi), a prednost se daje rješenjima iz Lutherova teksta ondje gdje dolazi do većih razilaženja s tekstem *Lekcionara*. Da bi se detektirao eventualni utjecaj Trubarova prijevoda, potrebno je zasebno istraživanje, ali pitanje je koliko je taj utjecaj realan, a koliko samo plod logične pretpostavke da utjecaja mora biti. U ovome istraživanju nisu pronađeni nedvosmisleni primjeri koji bi pokazali nedvojbeno ovisnost o Trubarovu tekstu, ali njegov ograničen utjecaj ne može se otkloniti kao vjerojatan, kao ni utjecaj drugih tekstova koji bi mogli doći u obzir. Također je ovim istraživanjem detaljnije opisana jezična redakcija koja je provođena na preuzetom tekstu *Lekcionara*.

Treba istaknuti da smo suočeni s ozbiljnim ograničenjem u istraživanju utjecaja *Lekcionara* u ovom slučaju, ali i općenito govoreći, a to je da nam nedostaju studije koje bi se bavile time kako je prevođen i priređen upravo *Lekcionar* iz 1495. kako bismo smanjili mogućnost projiciranja problema tog prijevoda na druge prijevode, koji se oslanjaju na njega. U slučaju *Lekcionara* zadatak je mnogo teži jer su izvanjezični podaci o njegovu nastanku neznatni, dok je protestantski poduhvat dobro dokumentiran. Treba istaknuti da *Lekcionar* nema u prvome izdanju čak ni predgovor, pa smo u najvećoj mjeri prepušteni onomu što nam može pružiti njegov tekst.

Izvori

B = *Stumacenia od svetih pistuo y Evangelgi* (1543) [= *Zborovčičev lekcionar*] In Vinegia. Primjeri transkribirani iz primjeraka pod signaturom RIIC-8°-77a i b u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

L = tekst Biblije Martina Luthera iz 1545. javno dostupan (*public domain*) pod oznakom L45 na www.biblija.net

NT1 = Dalmatin, A.; Konzul, S. (1562) *Novi testament: 1. dio*. Tübingen. (*Latinički prijepis glagoljskog izvornika*. 2013. Ur. D. Matak. Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga.)

- NT2 = Dalmatin, A.; Konzul, S. (1563) *Novi testament: 2. dio*. Tübingen. (*Latinički prijepis glagoljskog izvornika*. 2015. Ur. D. Matak. Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga.)
- Pt = *Misal po zakonu Rimskoga dvora* (1483) Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. <http://stari.nsk.hr/Bastina/knjige/Misal/misal.html>
- S = Vinkler, J., ur. (2017) *Primož Trubar, Ta evangeli svetiga Matevža 1555; Ta prvi deil tiga Noviga testamenta 1557*. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <https://www.pei.si/ISBN/978-961-270-269-4.pdf>.
- V = *Biblia sacra iuxta vulgatam versionem* (2007) Recensuit et brevi apparatu instruxit Robert Weber, Editionem quintam emendatam retractatam Roger Gryson, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft. [Elektroničko izdanje u okviru računalnoga programa Logos Bible Software]
- Vc = *Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam* (2005) Editio electronica, Plurimus consultis editionibus diligenter praeparata a Michaele Tvveddale, Londini. [Elektroničko izdanje u okviru računalnoga programa Logos Bible Software]
- Vrečko, E.; Krajnc-Vrečko, F., ur. (2015) *Primož Trubar: Pisma*. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <https://www.pei.si/ISBN/978-961-270-230-4.pdf>.

Literatura

- Barbarić, Vuk-Tadija. 2011. Lajpciški lekcionar i njegovi „predlošci“, „Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje“, XXXVII/1, Zagreb: 1–28.
- Barbarić, Vuk-Tadija. 2017. *Nastajanje i jezično oblikovanje hrvatskih lekcionara*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Bratulić, Josip. 1983. Pogledi hrvatskih protestanata na književni jezik, „Radovi Zavoda za slavensku filologiju“ 18, Zagreb: 43–49.
- Bratulić, Josip, ur. 1991. *Lekcionar Bernardina Splićanina 1495*. Split: Književni krug.
- Bučar, Franjo. 1910 *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bučar, Franjo.; Fancev, Franjo. 1938. Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije, „Starine JAZU“, 39, Zagreb: 49–128.
- Čupković, Gordana. 2010. Književnojezična koncepcija glagoljskoga i ćirilskoga Novoga testamenta iz 1562./1563. Prilog proučavanju razlika, „Filologija“ 55, Zagreb: 1–36.
- Čupković, Gordana. 2013. Prilog proučavanju inojezičnih izvora hrvatskoga reformacijskoga prijevoda Novoga testamenta, „Croatica et Slavica Iadertina“ IX/1, Zadar: 137–144.
- Damjanović, Stjepan. 2014. *Novi filološki prinosi*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Eterović, I. (2016) Sintaktičke funkcije participa u hrvatskim protestantskim *Artikulima* (1562.), „Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje“, XLII/2, Zagreb: 379–407.
- Eterović, Ivana. 2018. Sintaktičke razlike između glagoljičkoga i ćirilčkog izdanja hrvatskoga protestantskog prijevoda *Novoga testamenta*, „Slovo“ 68, Zagreb: 73–98.
- Fancev, Franjo. 1916a. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga, „Rad JAZU“, 212: 147–225.
- Fancev, Franjo. 1916b. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga, „Rad JAZU“, 214: 1–112.
- Jembrih, Alojz. 1992. Još o jeziku Katekizma iz 1561. i 1564. Stipana Kozula (!) i Antuna Dalmate, „Buzetski zbornik“ 17, Buzet: 15–31.
- Jembrih, Alojz. 2007a. Pogovor uz pretisak glagoljičkoga *Novoga testamenta* (1562./1563.), u Jembrih, A. (gl. ur.). *Novi testament 1562./1563.* (pretisak). Zagreb: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“: 5–82.
- Jembrih, Alojz. 2007b. *Stipan Konzul i „Biblijski zavod“ u Urachu. Rasprave i građa o hrvatskoj knjižnoj produkciji u Urachu (1561.–1565.) i Regensburgu (1568.). Prilog povijesti hrvatskoga jezika i književnosti protestantizma.* Zagreb: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“.
- Kušćević, Tanja. 2018. Jezik u *Novom testamentu* u odnosu na jezik u *Lekcionaru Bernardina Splićanina* i njegovo odnošenje prema srednjojezičnom razdoblju, u: Dubravka Božić Bogović (ur.), *Reformacija u Europi i njezini odjeci: povodom 500. obljetnice Lutherovih teza.* Osijek: Filozofski fakultet i Visoko evanđeosko teološko učilište: 97–116.
- Leskien, August. 1881. Das dalmatinisch-serbische cyrillische Missale romanum der Leipziger Stadtbibliothek, *Berichte über die Verhandlungen der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Classe*, 33, Leipzig: 199–250.
- Maretić, Tomo. 1885. *Lekcionarij Bernardina Splječanina po prvom izdanju od god. 1495.* Zagreb: JAZU.
- Matešić, Josip. 1992. O literarno-lingvističkoj koncepciji hrvatskoga protestantizma, „Buzetski zbornik“ 17, Buzet: 11–14.
- Murko, Matija. 1927. *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven.* Prag – Heidelberg: Druck der Česká grafická unie – Carl Winter Universitätsbuchhandlung.
- Murko, Matija. 1925. Nekoliko reči o jeziku srpsko-hrvatskih protestantskih knjiga, „Daničićev zbornik“, Beograd: Srpska kraljevska akademija: 72–106.
- Polovič, Ivan. 1908. Evangelij sv. Matevža v protestantskem glagolskem „Prvem delu Novoga Testamenta“ iz l. 1562., u Ilešič, F. (ur.) „Trubarjev zbornik“ X. Ljubljana. Matica slovenska: 56–73.

- Rešetar, Milan. 1889. Die čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen. *Archiv für slavische Philologie*, 13, Berlin, str. 93–109, 161–199, 361–388.
- Rešetar, Milan. 1898. Primorski lekcionari XV. veka, „Rad JAZU“, CXXXIV: 80–160.
- Rešetar, Milan. 1933. *Bernardinov lekcionar i njegovi dubrovački prepisi*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Rupel, Mirko. 1966. *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Žagar, Mateo. 2018. Tipologija jezičnih razlika među novozavjetnim tekstovima hrvatskih protestanata, u: *Verba volant – scripta manent: Zbornik u čast akademika Stjepana Krasića O. P.* Vinicije B. Lupis i Branko Matulić (prir.) Split: Sveučilište u Splitu: 845-864.

Summary

ON THE INFLUENCE OF LECTIONARIES IN THE CROATIAN PROTESTANT TRANSLATION OF THE NEW TESTAMENT

The first Croatian complete translation of the New Testament dates from the beginning of the second half of the 16th century, thanks to the work of Croatian Protestants Stjepan Konzul and Antun Dalmatin. It was published in 1562/1563 in two editions: Glagolitic and Cyrillic. While working on this translation, Croatian Protestants relied on different sources. As we learn from Primož Trubar's foreword to the first part of the Slovenian translation of the *New Testament* (1557), a Croatian Mass book, printed at that time in Venice in the Latin script, is being mentioned among these sources. This book could be the *Bernardin Splićanin's Lectionary*; more precisely, its second edition, which is known as the *Zborovčić's Lectionary*. The dependence of Croatian protestant translation on older vernacular translations has been recognized already in the late 19th century in the works of A. Leskien and M. Rešetar, and was confirmed at the very beginning of the 20th century in I. Polović's comparison of *The Gospel According to Matthew* from the mentioned edition with *Bernardin's Lectionary* and the Croatian Church Slavonic translation. Despite the initial promising results, a whole century later there is still no focused research on the real extents of these influences. In this paper we will continue where previous investigations have ended and present new findings on the influence of lectionaries in the Croatian protestant translation of the New Testament.

Key words: Croatia, 16th century, Reformation, Protestants, translation, *New Testament* (1562/1563), *Bernardin Splićanin's Lectionary*

Članak preuzet iz zbornika radova *STUMAČENO PRAVO I RAZUMNO, Studije o jeziku knjiga hrvatskih protestanata 16. stoljeća*, Tanja Kuštović i Mateo Žagar (ur.), Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Adventističko teološko visoko učilište, str. 103-120.